

ESZMETÖREDÉKEK.

A NOBELDÍJAS PIRANDELLO.

Tíz esztendeje, mikor már nálunk is jelent meg egy-egy fölfedező cikk, ismertetés róla, gyakran láttam Rómában Luigi Pirandello-t, aki most Giosuè Carducci, a költő, Grazia Deledda, az elbeszélő utár ime harmadszor szerezte meg az olasz irodalomnak a Nobel-díj dicsőségét.

1924 őszén a Termini-állomáshoz közel, a Via San Martino al Macao 9. számú műteremházában egy az Örök városban tartózkodó magyar festő barátom azzal fogadott, hogy szomszédja a kiváló író festőnek készülő fia. Ott láttam néha Luigi Pirandello-t, ha néha tanáros buzgósággal utána nézett a fia dolgainak s jellegzetes, soha el nem felejtethő alakja föltűnt a lépcsőházban. (Ha pletykálni akarnék, azt is ideírnám, hogy a házmes-terné ostoba fecsegése szerint az öregúr haragudott a modell miatt.)

Akkor már nem tanárkodott. Mint a római tanítónőképző igazgatója nyugalomba vonult. Színháza azonban már készült a Piazza Veneziához közel az Odescalchi-palotában, a Via degli SS. Apostoli szűk kis utcájában. Akkor már lezajlott a *Hat személy keres egy szerzőt*, majd a *IV. Henrik* amerikai sikere s Pirandello-t kezdték fordítani angolra, franciára, németre, magyarra. A kabarékban az énekesek azonban még csipkelődő tréfás versikéket mondtak az író szokatlan termékenységére, a szalonok s a nagyközönség pedig tanácstalanul álltak s nem tudták hova tenni ezt a nagy fölfedezést és csak nagyhehezen kezdtek ráismerni a bölcselkedő-kedvű Pirandelloban a latin szellem páratlan képviselőjére.

Az írók azonban, mint a Budapesten járt Massimo Bontempelli, a *Novecento* című szemle szerkesztője, a korán elhunyt Umberto Fracchia, az *Italia letteraria* alapítója, mindketten kiváló elbeszélők, Adriano Tilgher, a kitűnő kritikus, Rosso di San Secondo-val élükön a fiatalok, Anton Giulio Bragaglia, a legmodernebb színpadrendezési törekvések olasz képviselője és sokan mások tele voltak várakozással Luigi Pirandello vállalkozása iránt.

Alig van színház, amelyről annyit írtak a legutóbbi tíz esztendőben, mint a *Teatro d'arte*-ről. A Pirandello-színház programja Olaszország számára jelentette állandó társulatával az egységes rendező és játéktípus követelését, mely az egyik városból a másikba vándorló s folyton változó staggionek mellett már-már lehetetlenné vált. Itáliának a milánói Scala-n kívül nem volt s a római opera mellett még ma sincs állandó színháza. Pirandello terveit bizonyára az a fájdalmas érzés fűtötte, amit egy művelt olasz érez, ha rádöbben arra, hogy hazája, mely valamikor a vicenzai teatrummal még a színházépítés dolgában is tanítómestere volt Európának, nem is szólva, hogy az olasz társulatok kedvelt vendégek voltak a külföldön mindenütt, elvesztette régi hangadó szerepét. Az új színház a *commedia dell'arte* modernizálásával hadat üzent a naturalizmus kopott kelléktárának, a naturalista rendezésnek és játéktípusnak.

— A *naturalizmus* nem művészet — mondotta nekem egyszer Pirandello, — a *naturalizmus* művészi tévedés. Az író célja nem az élet foto-

grafálása, másolása, hanem annak a képnek minél megejtőbb elénkvarázsolása az illuziókeltés eszközeivel, ami a fejében él a világról. Láttam Milanóban a *Sei personaggi* előadását. A függöny legördült, a színész nő meg trillázó kacagással lefut a színpadról a közönség széksorai közé, ki a ruhatár felé, míg lassan felgyújtották a lámpákat. A hatás tökéletes volt. Mindenki ráébredt, hogy itt három felvonáson keresztül rászédtek, becsapták, az illuziók világába csalták s most meg kell dörzsölnie a szemét, ha vissza akar térni a valóságba.

Az illuziókeltés minél tökéletesebbé tételéért törölte el Pirandello színházában a sűgőt.

— Nálunk nem lesz sűgő — mondotta Pirandello. — Az a színész, aki folyton a sűgóra figyel, képtelen arra, hogy a szenvedélyek és indulatok mindent elsűprő erejét elhitesse velünk. Csak szerepet darál, amit nem él át a vérével, idegeivel s így akaratlanul is meghamisítja a szerzőt. Aztán, ami a veszedelmesebb. A sűgónak szintén van valamiféle hangsűlya, hangjával jelzett gesztusa. Természetesen szűrke, letompított. Ezt a hangsűlyt, daráló beszédet, üres gesztust önkéntelenül átveszi a színész, úgyhogy a mai színházakban tulajdonképen a sűgő játszik.

— Ha a színész memóriája kihagy, inkább rögtönözzen, — mondotta Pirandello.

Azóta Pirandellonak a színházi illuziókeltésre, színjátszásra, sűgóra vonatkozó elveit nálunk is, külföldön is sokat vitatták a legkiválóbb színészi s rendezői tekintélyek.

Hangsűlyozták, hogy eddig is gyakran megtörtént, hogy a színészek megkérték a sűgőt, ne zavarja őket, csak a biztonság kedvéért kövesse a szöveget.

Ebben azonban már benne foglaltatott a pirandelloi elv mélyén rejlő igazság teljes elismerése. A Pirandello-színház, melynek társulata járt Európa minden nagyobb fővárosában s 1926 decemberében nálunk is, teljes erkölcsi sikert aratott. Az írő, akit néhány éve akadémiai taggá választottak, megbízást kapott az olasz Nemzeti Színház megszervezésére.

A modern rendezői, színjátszó problémák hangsűlyozása mellett megtelepítésszámba ment a *Teatro d'arte* műsora is, mely összefoglalta mindazt, amit az ifjú Európa a XX. század első évtizedeiben adott. E tekintetben Pirandello tudatosan visszanyult a száz év előtti *olasz romantika* el nem évűlő hagyományaihoz; együtt akart haladni a külföldi irodalmak vezető személyiségeivel, hogy színháza gyűjtőmedencéje legyen a legújabb törekvéseknek. A legkiválóbb, de külföldön még nem ismert angolok, franciák, németek szerepeltek a repertoire-on s néhány magyar írót is tervbe vett. A hatvan év felé járó Luigi Pirandello élére állt Európa fiataljainak, hogy nem közönséges agitativ képességeivel kiharcolja számukra a világ-hírt s a humanitás örök forrásaihoz visszavigye az egymással gyakran szembenálló, marakodó irodalmakat. Régiek és újak megértéséhez pompás érzéke volt. Még emlékszem, milyen figyelemmel hallgatta Ma d á c h *Ember tragédiájá*-nak meséjét, ahogy német fordítójával együtt elmondtuk neki, Ő a hevenyészett, jól-rosszul elmondott mesén keresztül is tökéle-

tesen el tudta képzelni a lehetőségeket s a fölséges alkotást. Kifogathatatlan volt kérdezősködéseivel, amik a darabra vonatkoztak.

A *Teatro d'arte* Pirandelloval az élén a naturalizmusnak a színházból való száműzését, új, egységes színjátszó stílus követelését az állandó társulatok fontosságának hangsúlyozását, a háború utáni modern problémáknak szimpadi megoldását, a népeknek a humanitásban való testvériségét írta zászlájára.

*

Beszéltem vele többször a Porta Pián túl levő Giambattista de Rossi utcájában levő lakásán, a *Teatro d'arte*-ban színészei és kollégái között, Milanoban, mikor európai körútra indult társulatával, szállodahallban és a budapesti Városi Színházban, mikor nálunk járt. Alacsony, kopasz, kecskeszakállú férfi, rekedtes hang, friss, élénk arc, égő szemek, Egyszerű, cerimonia nélküli ember, de csöppet se félszeg, tanáros, minden szavában, mozdulatában európai jelenség. Semmi sincs benne a pathetikus latinból, csak a temperamentumában olaszos. Fürge, eleven, de szavai halálosan pontosak.

Gyerekkorában a szomszédjukban egy magyar emigráns lakott. Pirandello szeretettel emlegette az érdekes embert, aki ott maradt Sziciliában. Garibaldi híres Ezer-jének hősei közül. Színésznője, Marta Abba, lánya annak a Giuseppe Cesare Abbá-nak, aki a *Dal Quarto al Volturmo* című könyvében megírta a marsaljai Ezer hőstetteit s az olaszok mellett örök emléket állított a magyar emigránsok dicsőségének is, Türr Istvánnak, Tükörynek és a többinek.

A sziciliai Girgenti-ből származó író a bonni német egyetemről hazatérve, egész életén át tanárkodott. Mint író csatlakozott Giovanni Verga *verismo* néven ismert mozgalmához s beszédében, előadásában máig is megörzött bizonyos délvidéki ízt. Kezdetben verseket írt s lefordította Goethe *Római elégiáit*. Novelláiban eleinte izig-vérig regionalista írónak mutatkozott s a színpadon is megpróbálkozott tiszta délvidéki dialektusban írt komédiákkal. Izgatott temperamentuma, filozófáló, spekulatív természete lassankint föllázadt a naturalizmus fotografáló, valóságmásoló dogmája ellen, nyugtalan szelleme nem tud közömbösséget színlelni. A valóság felszíne alatt egész világot fedez föl, az illuziókat, a realitás mögött a szerepet játszó képmutatást, farizeusságot, s e másik, az irodalomban eddig elhanyagolt élet felé terelődik figyelme. Az időben folyton változó individuumot szeretné megfogni, munkákba keretezni, leleplezni az embert, leálcázni, pörére vetköztetni. Tudományosan is foglalkozik a humorral (*L'umorismo*), a tudomány s a művészet viszonyával (*L'arte e scienza*). Ontja a változatos, sziporkázó módon szellemes, ötletes novellákat, melyek azonban mégse tudják népszerűvé tenni, mert ahhoz sok bennük a spekulatív, reflexív elem. Humora fanyar, kesernyés, véleménye az emberekről lenéző, fölényes. Nem szolgálja ki a közönséget. De idővel hívei is akadnak, akik ebben a vergődő, tépelődő íróban látják egy új világ közeledését.

Drámáiban, komédiáiban, melyekkel a polgári dráma halálára érkezett, ugyanaz a sziporkázó szellem jelentkezik, amelyet már novelláiból

ismerünk. Egyik, talán legjellemzőbb regénye (*Il fu Mattia Pascal*) színpadon is iskolát csinál groteskságával. De teoretizáló, okoskodó természet a színpadon se hagyja el. Sőt az élet és az illúzió állandó szembeállítás a lassankint megmerevedéssel, formalizmussal fenyegeti. A *commedia dell'arte* modernizálója ő s mint régi elődei, ő is a megkapó, a meghökkentő ötlet szerelmese, a többi szeretné a színészekre bízni szöveg nélkül, bő utasításokkal. Mindig érdekes, izgalmas, meglepő munkái már a mozi és rádió világából valók. Páratlan gazdag termése egy könyvtárt tölt meg versekkel, novellákkal, regényekkel, drámákkal, komédiákkal s tudományos kötetekkel. Ez a könyvtár kétségtelenül a háború körüli világ egyik legizgalmasabb életdrámáját foglalja magában. De remekmű kevésszer került ki a keze alól. Legjellemzőbb munkái az *Il fu Mattia Pascal* című regénye, a *Hat személy keres egy szerzőt*, a *IV. Henrik*, a *Così è se vi pare*, *Az ember, az állat és az erény* című színpadi művei s egy kis könyvtárt kitevő elbeszélései közül kerülnek ki. Emberi tragédiája hogy mindig a múlttal s a jelennel csatázott s nem írhatta meg a jövő himnuszait. A földült, agyónzaklatott Európa irodalmi korifeusai kitombolták már magukat neve körül, ajkat biggyesztettek, meghökkentek, csalódtak, magasztaltak a mai világ politikai, erkölcsi, esztétikai zűrzavarában. A neve körül nálunk és külföldön lezajlott vihar mutatja azt a Bábelt, amelybe az emberiség a XX. század harmadik évtizedéig eljutott. Az értékek egysége felborult s az új egység még a jövő zenéje. Átmeneti korunk tragikus hőse ő. Eredményei nélkül nem képzelhető el a holnap, de ő sose volt és sose lesz igazán népszerű író. Megdöntötte hősi bátorsággal, kitartással a naturalizmus ortodox irodalmi dogmáit s megteremtette az *expresszionista dráma* formáit.

Ez Pirandello, az író. Egy világért harcolt, melynek nyugodt, klasszikus remekműveit már nem ő fogja megírni.

*

Most láttam a lapokat, amelyek frakkos fényképét hozzák Stockholmól. Pesten, a Városi Színházban, nem tudták frakkba bujtatni.

— Ebben az egyszerű zakóban írtam a darabot, — mondta — ebben is köszönöm meg a tapsokat.

Az utolsó felvonás után rövid előadást tartott a közönségnek.

Minden cerimónia nélkül való ember. Már világhírű író volt, de még odaállt a café-bar pultja elé, kevergette az 50 centisimós feketét s közben beszélgetett, vitatkozott barátaival.

Egy könyvtárt írt össze. Az ilyen író megtudja becsülni igazán a betűt. A Jókai-centennárium idején mesélgettem neki a mi nagy írónkról s kivételes termékenységről. Leíratta a nevet, többször kiejtette velem.

— Petőfit ismerem s a modern magyarokat is — mondotta. — Jókai... sose hallottam...

S láttam, hogy egy kicsit restelli.

(Budapest.)

Boros Ferenc.